

Natəvan HƏSƏNOVA

AMK-nın doktorantı

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: natavanhasanova@mail.ru

QANUN ÜÇÜN AZƏRBAYCAN XALQ RƏQS İŞLƏMƏLƏRİ

Xülasə: *Məqalə qədim musiqi aləti qanun üçün işlənmiş Azərbaycan xalq rəqslərinə həsr edilmişdir. Müəllif özünün peşəkar ifaçılıq və pedaqoji təcrübəsinə əsaslanaraq qanun üçün bir neçə instrumental rəqs melodiylarını nota yazmış və işləmişdir. Burada yeni notasiya və işləmə metodlarından istifadə edilmişdir. İşləmələrdə alətin yeni ifaçılıq, bədii və texniki imkanları açılır, qanun yalnız monodik deyil, həmçinin çoxsəsli, harmonik və polifonik alət kimi təqdim edilir. Məqalədə rəqs işləmələrinin forma, melodik və ifaçılıq xüsusiyyətləri təhlil edilir.*

Açar sözlər: *qanun, Azərbaycan xalq rəqs melodiyları, işlənmə, yeni metodlar, ifaçılıq və tədris, təhlil*

Azərbaycan muğamlarını, xalq mahnı və rəqslərini qanun üçün nota yazmaq və işləmək tədqiqatçıların və pedaqoqların qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir. Bu səbəbdən Azərbaycan rəqslərinin qanun aləti üçün işlənilib hazırlanmış “Azərbaycan xalq rəqsləri. Qanun üçün işləmələr” toplusu [3] bu sahədə yaranmış boşluğu dolduraraq dəyərli dərs vəsaitinə çevrilmişdir. Bu sırada T.Əliyevanın da qanun üçün rəqs yazılarını xüsusi qeyd etməliyik. Azərbaycan xalq rəqs nümunələri, eləcə də dünya xalqlarının bəzi rəqsləri T.Əliyeva tərəfindən birsəsli qaydada nota yazılmış, bəziləri qanun ilə fortepianoda çalmaq üçün transkripsiya olunmuşdur. O, müəllifi olduğu qiymətli “Qanun məktəbi” dərsliyinə [2] xalq rəqslərinin not yazılarını da daxil etmişdir. Bu rəqs yazıları məktəblilər tərəfindən qanun vasitəsilə xalq musiqisinin daha yaxşı qavranılması məqsədini daşıyır.

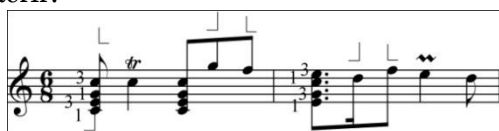
“Azərbaycan xalq rəqsləri. Qanun üçün işləmələr” məcmuəsinə 9 rəqs işləməsinə daxil etmişik: 1. “Eynur”; 2. “Mirzəyi”; 3. “Yüz bir”; 4. “Şağani”; 5. “Nəlbəki”; 6. “Natəvani”; 7. “Turacı”; 8. “Sevgilim”; 9. “Brilliant”. Bu rəqslərdən bəziləri Milli Konservatoriyanın professoru Malik Quliyev və dosent Arzu Quliyeva tərəfindən nota yazılmış və tərtib olunmuş “Azərbaycan xalq rəqsləri” dərs vəsaitindən [1] seçilmişdir.

Biz xalq rəqslərinin qanun üçün solo işlənilməsinə fərqli mövqedən yanaşaraq yeni metodlar tətbiq etməyə çalışmışıq. Belə ki, rəqs yazılarımızda və işləmələrimizdə qanun üçün ikisəsli, üçsəsli, dördsəsli akkordlu çalğılara, burdon çoxsəsliliyinə, ikiəlli polifakturaya, imitasiyaya, çoxsəsliliyə və kontrapunkta geniş yer vermişik. Qeyd etmək vacibdir ki, bu işləmələr texniki çətinliyinə və çoxsəsli təfsirinə görə peşəkar ifaçılar, konservatoriya tələbələri və musiqi kolleclərinin yuxarı sinifləri üçün nəzərdə tutulub.

Xalq rəqslərini qanun üçün işləyərkən qarşımızda duran əsas məqsəd alətin bədii və texniki imkanlarını daha qabarıq şəkildə təqdim etməkdən ibarət olub. İşləmələrdə qanuna xas milli instrumental səslənmələrə uyğun olan melodiya ifadəliliyinə və texniki ştrixlərə nail olmağa çalışmışıq. Başlıca məqsədimizdən biri qanun alətini yalnız monodik deyil, həm də çoxsəsli, harmonik və polifonik ifa imkanlarına malik peşəkar alət kimi təqdim etməkdir. Üstəlik pedaqoji maraq daşıyaraq, yuxarı və orta çətinlikli rəqs işləmələrini gələcəkdə qanun tədrisinə daxil etməkdən, yeni metodla yazılan bu işləmələr vasitəsilə qanun alətində peşəkarlıq məziyyətlərini artırmaq fikrindəyik. Qanun üçün işləmələrin təhlili isə bəzi xüsusiyyətləri aşkara çıxarmaq məqsədi daşıyır.

“Şağani”, “Turacı”, “Brilliant” rast, “Mirzəyi” segah, “Nəlbəki”, “Natəvani” bayatı-şiraz, “Eynur”, “Sevgilim”, “Yüz bir” şüştər məqamında qurulub.

“Şağani” rəqsi do mayəli rast məqamındadır. Bu məqam “Mahur-hindi” muğamının mayəsinə uyğundur. Rəqs sadə üçhissəli formadadır: ABA_1 . Rəqsin A bölümü kvadrat quruluşludur, təkrar quruluşlu iki cümlədən ibarətdir: $a+a_1$. Melodiya ikinci oktavada çalınır. Burada hər cümlə 8 xanə olmaqla iki təkrar frazadan qurulur: $4x+4x$. Birinci cümlədə melodiya do rastın mayəsi ətrafında gəzişir. Cümlə mayədən (do) başlayaraq, birinci xanədə mayənin kvintasına (VIII pillə, sol) yuxarı istiqamətli sıçrayış edir. Sonra melodiya bu sıçrayışın əks istiqamətində aşağı pilləvari hərəkətlə $x.5$ intervalı arasındakı məqam pillələrini səsləndirir. İkinci xanə yarım kadansla bitir. Belə ki, mayənin üst tersiyası (VI pillə, mi) bu xanədə melodik hərəkət üçün dayanacaq rolunu yerinə yerir. İkinci xanədə melodiyanın tersiya dayanıqlığı baş verir və motiv qeyri-sabit pillədə - mayənin üst aparıcısında (V, re) bitir. Qeyd edək ki, bu xanədə melodiya mayənin üst tersiyasına əsaslandığı üçün üst aparıcı ton keçici səs kimi özünü göstərir:

Növbəti ikixanəli motiv III xanədən başlayır və birinci motivə cavab səciyyəsi daşıyır (xanə 3-4). Əgər I motivdə melodiya yarım kadansla bitirsə, II motiv cavabverici olub mayəni təsdiqləyərək tam kadansla bitir:

I frazada (xanə 1-4) melodiya rəvan hərəkətlidir, aşağı enişli hərəkət üstünlük təşkil edir. Trel və mordentlər melodiyanı və intonasiya ifadəliliyini zənginləşdirir. Bu fraza ifadəli sinkopa ilə başlayır.

II fraza 4 xanəli ($2x+2x$) olaraq melodik cəhətdən I frazanın variant təkrarıdır (xanə 9-12):

II cümlə (a_1) 8 xanədən ibarətdir və kvadrat quruluşludur: $4x+4x$. Bu cümlə do rast məqamının VIII (g) və VI (e) pillələrinə əsaslanır. Həmin rəqsin melodiyaasına əsasən demək olar ki, bu istinad pillələri rast məqamında mayə və üşşaq funksiyalarına daxildir.

II cümlə iki frazadan qurulub, hər fraza təkrar quruluşlu 4 xanədən ibarətdir. II cümlənin I frazası (xanə 13-16) do mayəli rastın VIII pilləsindən (g) başlayır və rəvan tərzdə aşağıya, mayəyə doğru hərəkət edir. II cümlənin melodiyaasında sıçrayışlara rast gəlinmir:

Məqamın VIII pilləsi ilə başlayan II fraza əvvəlki frazanı təkrar edir və I cümləni tamamlayan tam kadansla bitir:

II cümlənin istər I, istər II frazasında tersiya sıçrayışları müşahidə olunur, diapazonu k.7 intervalındadır: $h-a^1$.

“Şağani” rəqsinin II hissəsi də period formasında olub (B) do mayəli rastın VIII pilləsinə, yəni “Şikəsteyi fars”a istinad edir. Bu periodun cümlələri motiv təkrarlanması hesabına qurulur. İki cümlədən ibarət B periodu kvadrat quruluşludur: $8x+8x$. Hər cümlə $4x+4x$ quruluşlu iki frazadan, hər fraza isə $2x+2x$ quruluşlu iki motivdən təşkil olunmuşdur. Periodun I cümləsində 4 xanədən ibarət birinci frazaya diqqət edək:

$G-f-a-g$ intonasiyası do mayəli rastda (“Mahur-hindi” muğamında) məhz “Şikəsteyi-fars”a məxsus melodik yarımkadansdır:

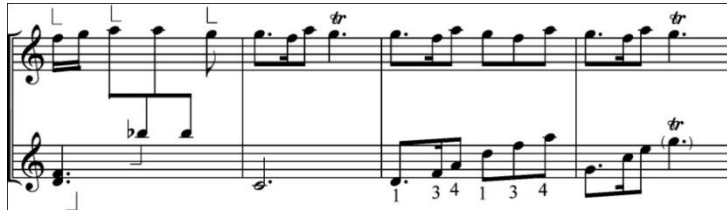
Sonrakı ikixanəli motiv isə bu melodik intonasiyanın təkrarı üzərində qurulur və VIII pillənin xarakterik məqam intonasiyalarını təsdiq edir. Ümumiyyətlə, B periodunun melodik inkişafı bu intonasiya formuluna əsaslanır və bu hissədə cümlədaxili təkrarlıq elementləri daha çoxdur:

II fraza təkrar quruluşudur və I frazanı cüzi ritmik bölünmələrlə təkrar edir:

B periodunun II cümləsi I cümlənin mövzusu üzərində qurularaq, onu variant dəyişikliyi ilə təkrar edir.

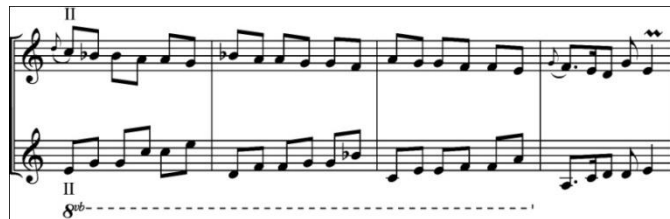

II 4 xanəli fraza I frazanı oktava aşağı təkrar edir:

Beləliklə də, kvadrat quruluşlu B periodunun iki cümləsi və bu cümlələrin frazaları eyni “Şikəstəti-fars” kadensiyası ilə (*g-f-a-g*) bitərək yarım kadans səciyyəsi alır.

“Şağani” rəqsinin sonuncu A_1 periodu qısaldılmış formada ifa olunur. Bu period rəqs quruluşunda “Şikəstəyi-fars”dan mayəyə keçid rolunu oynayır. Bu 4 xanəli fraza mayənin üst tersiyasında (V, e) bitərək yarımkadans səciyyəsi alır:

Cavabverici fraza üst tersiyanın yarımkadans rolunu bir daha təsdiq edir:

Növbəti cümlə isə qısaldılaraq, bir fraza ilə çalınır. Bu yekun fraza tam kadans ilə bitir:

Rast məqamında ifa olunan və bizim tərəfimizdən solo qanun üçün işlənən xalq rəqs nümunələrindən biri də “Brilliant” rəqsidir. Bu rəqs mi mayəli rast məqamındadır, 6/8 vəzni ilə ifa olunur və mi major tonallığında nota yazılmışdır. Rəqs sadə quruluşa, şən və oynaq melodiyyaya malikdir.

“Brilliant” rəqs iki cümlədən ibarət sadə kvadrat period formasındadır ($8x+8x$). 8 xanəli birinci cümlə ($4x+4x$) iki təkrar olunan frazadan ibarətdir. Motivlər

sual-cavab quruluşudur. Birinci motivə diqqət etsək, melodiyanın mi mayəli rastın VIII pilləsinə (h) istinad etdiyini görürük. Bu, mayənin kvintasıdır. İkinci motivdə isə cavabverici melodiya VIII pillədən mayəyə doğru qarışıq enişli hərəkət edərək mayədə tamamlanır. Bununla 4 xanəli frazada iki motivdən birincisi (xanə 1-2) yarımkadansla (VIII pillə, h), ikincisi (xanə 3-4) tam kadansla (IV, e) bitir:

İkinci fraza melodiya və kadans baxımından I frazanı təkrar edərək, I cümləni tamamlayır:

II cümlə I cümlənin melodiya materialına əsaslanır və onu davam etdirir. Bu cümlə də $4x+4x$ quruluşlu iki frazadan təşkil olunmuşdur. Frazların hər biri isə $2x+2x$ olan iki motivdən qurulmuşdur.

Bu motiv özəyi 4 xanəli frazanın 3 xanəsində eynilə təkrar olunur və fraza IV xanədə (xanə 12) tam kadansla mayədə bitir. Göründüyü kimi, frazada melodiya motiv təkrarları əsasında qurulur:

İkinci fraza isə həmin frazanın təkrarından ibarətdir və ikinci cümləni tamamlayır:

Rəqs iki cümlədən ibarət periodun təkrarı ilə davam edir.

“Nəlbəki” geniş populyarlıq qazanmış xalq rəqslərindəndir. Mi mayəli bayatı-şiraz məqamına əsaslanır və mi minor tonallığında nota yazılmışdır. Bu rəqsin melodiya fraza təkrarları əsasında qurulmuşdur.

Rəqs sadə ikihissəli formadadır: A+B. Cümlələr qeyri-kvadrat quruluşludur. Birinci cümlənin (A) fraza təkrarlarından ibarət olduğunu müşahidə edirik:

$$A (a+a+a_1+a_2+a_1+a_2)$$

Bu cümlə quruluşunda hər fraza 3 xanədən ibarətdir. Cümlə birinci xanədə $x.5$ sıçrayışı ilə başlayır. Bayatı-şiraz məqamı üçün səciyyəvi olan sıçrayış mayədən kvintaya doğru IV-VIII pillələr arasında baş verir: e^1-h^1 . Bu kvinta hərəkəti melodi-

yaya “Nəşibü-fəraz” intonasiyası aşılayır. Üçüncü xanədə isə $a^1-g^1-a^1-h^1$ hərəkəti birinci frazada kvinta tonunun (h^1) dayanıqlığını təsdiq edir və fraza yarımkadans ilə bitir. Üçxanəli fraza (a) variantlı şəkildə təkrar səslənir:

İkinci hissə B cümləsi də A cümləsinin fraza sintaksisi əsasında qurulmuşdur. İkinci cümlədə ilk fraza üç xanəlidir və iki dəfə təkrar olunur: b+b (3x+3x).

Bu cümlənin əsas xüsusiyyəti bayatı-şiraz məqamının üzzal pərdəsinə istinad etməsidir. Belə ki, “mi” mayəli bayatı-şiraz məqamında üzzal pərdəsi üst tersiyanın (g) alterasiyasını nəzərdə tutur. Bu zaman məqamın VI pilləsi olan üst tersiya yarım ton zilləşir (gis). Beləliklə də, “Üzzal” şöbəsinə melodiya məqamın VIII (h) və VI (gis) pillərinə istinad edir. “Üzzal”a xas olan məqam alterasiyası “Nəlbəki” rəqsində “gis” mayəli segaha yönəlmə yaradır. Frazaların “gis” səsinə bitməsi “üzzal”a və segaha xas olan intonasiya ifadəliliyi yaradır.

İkinci cümlədə 3 xanəli b frazasını və onun təkrarını nəzərdən keçirək (b+b):

Bu iki təkrar frazadan sonra A cümləsindəki a_1+a_2 frazaları yenidən ifa edilir. Məqama istinad etsək, o zaman rəqsin “Mayə” – “Üzzal” – “Mayə”, yaxud bayatı-şiraz” – segah – bayatı-şiraz quruluşunu qeyd etməliyik.

Beləliklə, “Nəlbəki” rəqsi sadə ikihissəli (AB) formaya malikdir. Cümlələr fraza təkrarları hesabına genişlənmiş quruluşdadır. Rəqsin forması aşağıdakı sxemə malikdir:

$$A (a+a_1+a_2+a_1+a_2) + B (b+b+a_1+a_2+a_1+a_2)$$

Bu xalq rəqs işləmələrində alətin spesifik texniki və bədii imkanları, ifa üsulları, ştrixlər, ifa vasitələri, səslənmə xüsusiyyətləri, çoxsəslilik və hatmonik ifa tərzləri nəzərə alınmışdır. Bu amillər isə ifaçılıq aspektinə aiddir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan xalq rəqs musiqisi. Dərs vəsaiti. Nota köçürəni və tərtib edəni A.M.Quliyeva, M.B.Quliyev. B.: MBM, 2011. 88 s.
2. Əliyeva T.M. Qanun məktəbi. Dərslik. B.: Ziya NPM, 2014, 197 s.
3. Həsənova N.M. Azərbaycan xalq rəqsləri. Qanun üçün işləmələr. Dərs vəsaiti. Əlyazma. 2015.
4. Hüseynli B.X. Azərbaycan instrumental xalq rəqs musiqisi. /Azərbaycan xalq musiqisi. Oçerklər. B.: Elm, 1981, 168-197 s.
5. Zöhrabova L.R. Azərbaycan xalq rəqslərinin lad-məqam xüsusiyyətləri. Dərs vəsaiti. B.: Mars-print, 2013, 124 s.

Натаван ГАСАНОВА

Докторант в АНК

ОБРАБОТКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ НАРОДНЫХ ТАНЦЕВ ДЛЯ КАНУНА

Резюме: *Статья посвящена вопросам обработки азербайджанских народных танцев для древнего музыкального инструмента – кануна. Анализируется особенности формы, мелодии и исполнительства обработанных автором танцев.*

Ключевые слова: *канун, азербайджанские народные танцевальные мелодии, обработка, новые методы, исполнительство и обучение, анализ*

Natavan HASANOVA

Doctoral candidate of ANC

PROCESSINGS OF AZERBAIJANI NATIONAL DANCES FOR QANUN

Summary: *The article is devoted to questions of processing of Azerbaijani national dances for ancient musical instrument qanun. In article it is analyzed features of a form, a melody and performance of dances processed by us.*

Key words: *qanun, Azerbaijani national dancing melodies, processing, new methods, performance and training, analysis*

Rəyçilər: *sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor S.Abdullayeva
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent T.Əliyeva*